

Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról. Közreadta, válogatta és a bevezetést írta: Tardy Lajos. A jegyzeteket készítette: Dávid Géza és Tardy Lajos. Fordította: Boronkai Iván, Kenéz Győző és Tardy Lajos. Bp. 1977. Gondolat K. 454 l. (Nemzeti Könyvtár).

A *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról* Tardy Lajos tudományos érdeklődésének, orientalista ismereteink tárházának nyitogatására mozgósító, lankadatlan tudomány-szervező munkásságának újabb terméke, mely egyben az életmű folytonosságát is hivatott jelezni: „Ebben a gyűjteményben több, 1438–1603 között készült törökországi úti-feljegyzés, beszámoló, visszaemlékezés és napló foglal helyet. Úgy is mondhatnám: itt találja az olvasó az egyik korábbi írásomban felsorolt és ismertetett művek szöveges részét.” Azaz, hat évvel a sok tekintetben úttörő érdemű *Régi magyar követjárások Keleten* c. tanulmánykötet megjelenése után minden eddiginél teljesebb szövegválogatást vehetünk kézbe erről a történeti, művelődéstörténeti szempontból izgalmas, ám javarészt feltáratlan kérdéskörrel. Üdvözlendő érdem, politika- és kultúrtörténetünk nagy nyeresége e könyv, mert nemcsak a szövegek lefordítása s közzététele, hanem egyáltalán „hazahozatala”, a honi véráramba való igazi bekapcsolása – még a *Régi magyar követjárások Keleten* után is – újdonság értékű. Ha rendelkezünk is némi tudással a szövegekről, eleddig vagy nem volt hozzáférhető, modern kiadásuk (Georgius de Hungaria, Georgievics Bertalan), vagy a kézirat külföldi lelőhelye gátolta nagyban a mű hatékony ismeretét (Husztai György, Laski Jeromos).

Másfél évszázad speciális magyar-török kapcsolatot öleli fel a válogatás, a címben megfogalmazott hármasság jegyében. A szerzők életpályájában az a közös vonás, hogy – bár eltérő módon – magában az oszmán birodalomban szerezhettek személyes benyomást, elsődleges élményeket. Vagy mint lakóhelyéről, csatáerről elhurcolt rabszolga, vagy az egyre erősödő diplomáciai kapcsolatokon munkálkodó követ-ségek tagjaiként, vagy amint azt Dernschwam János esete példázza, gazdasági-kereskedelmi lehetőségek felkutatásának szándékából, önként csatlakozva a követséghez. Három nézőpontból – s még hozzávehetjük a felekezeti negyedikként – villantják fel tehát ugyanazt: a török hátsországi életét. A „Szászsebesi Névtelen”, Georgius de

Hungaria téma-megjelölésével élve: a törökök szokásait, viszonyait és gonoszságát örököltik meg – vagyis társadalmi, katonai, vallási és morális sajátosságai leírását vállalják. Ezzel párhuzamosan kapunk képet „török-image”-ünk kialakulásáról és fejlődéséről is.

A kötet, jóllehet hét szerző szövege kapott helyet benne, három tartópilléren nyugszik. Magyarországi György barát, Raszinyai Husztai György és Dernschwam János feljegyzései tartják az ívét, s közéjük ékelődik Kuripesics Benedek két, Georgievics Bertalan, Rubigally Pál, Laski Jeromos egy-egy és Wathay Ferenc két írása, illetve annak részlete. Bár a „főrab” Wathay is gazdagítja-színezi az összképet, önéletírásszemelvénye megbontja az addig kiválóan szerkesztett kötet feszes eszmei ívét, s ellentmond a tulajdonképpeni szerkesztői vezérelvnek is: fogása és szabadulási kísérletei előszámálása mellett vajmi kevés adalékkal járul a török életforma bemutatásához. Vegyes feljegyzései a török hadseregetről pedig esztétikai érték híján és ezoterikus információival egyaránt elütnek a többi mű színvonalától.

A sors különös szeszélye folytán majd ötszáz évig kellett várni Georgius de Hungaria művének, hogy az oszmán világ első, igazi „belső tükrét” élénk tarthassa – belsőt, mert írójának két évtizednyi raboskodása alatt volt alkalma belülről megismerni ezt a világot. Most viszont, mintegy kárpótlásul, egy év leforgásával két fordításban is napvilágot látott munkája: e kötet nyomdai munkálatai idején jelent meg ugyanis Fügédi Erik összeállításában a *Kimondhatatlan nyomorúság* – Két emlékirat a XV–XVI. századi oszmán fogságról (Európa, 1976.) c. kötet, mely úgyszintén tartalmazza e traktátust. A két majdnem egyidejű megjelenést kárhózzatni nem lehet. A Szászsebesről fogságba hurcolt, s ott húsz esztendődetöltött, majd Rómában domonkos-rendi szerzetesként meghalt névtelen műve ugyanis mérföldkő. Amelytől elindulhatunk, s amihez a későbbi munkákat viszonyítani lehet és kell, hogy belőlük egy élesen kirajzolódó folyamat eredményét, a történelmi időszakok során átalakuló Törökország képét szemügyre vehessük. Ő 1438 és 1458 között még patriarkális viszonyokat, jelentékeny vallási toleranciát, az erkölcsi normák jótékony hatását konstatálhatja. Husztai, éppen száz év elteltével, már jóval sötétebb színekben lát és látta; a morális hanyatlás és a zsarnokság egyenesen növekvő arányáról adva számot. Ugyanezt a tendenciát véli fölerősödni alig egy évtizeddel később Dernschwam János, aki

kritikus humanista szellemben mond ítéletet: az elavult, parazitáságon alapuló társadalmi rendszert gazdasági fejletlenség, morális züllés, állhatatlanság gyengíti tovább. A régi erények megcsappantak, a törökök elasszonyosodtak, gyávákká lettek, harci feladatokra csak a janicsárok, a hitehagyottak, földművelésre csak a keresztény rabok alkalmasak. Erkölcös élet helyett: szodomitaság, kábítószér. S írja mindezt a naplójába akkor, amikor az oszmán birodalom ereje-gazdagsága csúcspontján áll. Dernschwam tovább lát és továbblép Husztinál: – Tardy Lajos szavaival – „a katonailag még teljesen szilárd birodalom homlokzatán már fel tudta fedezni azokat a repedéseket, amelyek lassan, fokozatosan előkészítették az egész épület évszázadokig tartó összeomlási folyamatát”.

Íróilag más-más eszközökkel – a traktátus, a követjelentés, a naplófeljegyzés, az útleírás adta műfaji-formai lehetőséggel élve – jutnak ugyanarra a végkövetkeztetésre: a keresztények közössége – amely pillanatnyilag úgyszintén morális fertőben él! – kellő összefogással, egyesült erővel diadalt arathat az örök ellenség, Mohamed követői fölött. Nem csupán a különös világ leírása vezette tollukat; nem titkolt propagandisztikus célja is volt műveiknek. Rubigally Pál tipikus humanista módon ad e szándékának hangot: „Elég az nekem, hogy bemutattam az utakat és a helységekhez vezetők megközelítési lehetőségeket; ragadjanak fegyvert mások, s ők vigyék végbe Mars súlyos művét.” A Jurisics Miklóssal és Lamberg Józseffel Konstantinápolyt megjáró Kuripesics Benedek pedig fikciós formát (!) – *Két lovászfű beszélgetése* – választ, hogy összefogásra buzdító szavait előadhassa, és a kereszténység bírálata miatt önmagát a következményektől menté tegye.

Több mint egy évszázaddal a kézirat Nagy Iván-féle felfedezése után jelentős adósságot törleszt Tardy Lajos, amikor kötete számára meghozatja a vatikáni könyvtárból Huszti György útleírását. Utólagos *íróavatás* történik ekkor, mert Huszti műve irodalmi mércével mérhető útleírás! Ő már nemcsak törökországi rab, nem csupán jeruzsálemi zarándok. Nála már nem a török életvitel leírása dominál, hanem – megragadva a zsoldos-szabadság némi kinálkozóbb alkalmait – Egyiptom, India, majd – szabadságát végleg visszanyerve – a Szentföld tájainak embereinek megörökítésére vállalkozik. Habitusa az örök utazóé és útleíróé. Figyeli az embert, s az ember készítette csodálnivalókat, de ugyanakkor a természetet sem veszi szemé elől. A számára

szokatlan növényt és állatot körülírja, honiakhoz hasonlítja. A ritka, egzotikus növények ágából a tarsolyába tesz... Lerajzolja a piramist – melynek tetejére felmásza, kürtjén zenélt úitársainak –, térképet készít a Szentföldről. S mindezt szemléletes, lendületes, élményszerű előadásban.

Ez utóbbi megállapítás érvényes Dernschwam naplójára is; rajta azonban a napi benyomások uralkodnak, miáltal alapos és körültekintő, részletekben rendkívül gazdag műve megszerkesztetlen, nehézkes, feleslegesen – és néhol unalmasan – ismételtetővé válik. Polgári volta, kereskedelmi jártassága – a nagybányai pénzverde vezetője, majd Fugger-alkalmazásban áll, később az erdélyi sókamaraik vezetője – és érdeklődése kiül feljegyzései lapjaira is, s a meghalott feudalista viszonyok becsméréseiben nála már a korai kapitalizmus képviselőjének állásfoglalása tükröződik. Ő már egyetlen dicséretes vonást sem fedez fel az oszmányságon!

Az utazó – lett légyen rab, követ vagy kalmár – mindig viszonyít, hasonlít. Ennél fogva az útleírások nemcsak az idegen országról festenek képet, hanem mindig odaállítják azt saját hazájukról alkotott véleményük mellé. Így történik ez a kötet szerzőivel is: vélekedéseikben olykor burkoltan, olykor nyíltan végbemegy az összehasonlítás. Gyakran fontos, izgalmas, máshonnan talán ki sem deríthető kérdésekre kapunk a közvetett úton választ. Georgievics Bertalan négy magyar mondatot tűz műve végére, köszöntést, válaszadást, búcsúzást és köszönetet. Mondatai még a nyomdahiákkal – és azok miatt! – is érdekesek: „*Isten agsionapot io uram. Fogags isten atciam fia. Isten maragion hazad. Jar bekivel serete Uram.*” – Dernschwam Jánosnak – noha éppen nála munkál legkevésbé a hungarus-tudat – többször jutnak eszébe az otthoniak. A törökök imájától épp úgy szeretne száz mérföldnyire is elfutni, „akárcsak a magyarok »daydanum-haidanum« danolásától”. Tisztálkodásuk sem nyerte meg tetszését, Várday Pál esztergomi püspök jut róla eszébe, aki, tisztesség ne essék szólván „mindig az emberek szeme láttára az ujjával kotort az anusában; borzalom fogott volna el, ha vele együtt kellett volna sáfrányos levest ennem” – teszi hozzá méltánylandó iróniával. De ugyanő von érdekesen sokatmondó párhuzamot is: a törökök „nem akarnak dolgozni, csak a készre várnak; helyettük a foglyoknak kell dolgozniuk. Ilyen fából vannak faragva a magyar urak is, azért büntette meg őket az Isten, és veszítették el az országot.”

Tardy Lajos e szövegek együvé rendelésével és eligazító tanulmányával, alapos jegyzeteivel jelentős és hézagpótló munkát végzett, századok mulasztását törlesztette. Komoly része volt ebben *Boronkai Ivánnak* és *Kenéz Győzőnek* is, akik Tardyyal karöltve plasztikus, sohasem erőltetetten archaizáló, ám a kor nyelvét, szövegeinek hangulatát, fordulatait remekül felidéző fordítást készítettek.

Jankovics József

A Zrínyi-nyomda mini-hasonmásai a magyar nyomdászat történetéről (A Budai krónika, 1973; M. Tótfalusi Kis Miklós *Mentsége*, 1974; Bod Péter és a magyar nyomdászat, 1975; Landerer és Heckenast nagy metszvényei, 1976; a köteteket bevezette – a két utóbbi esetében válogatta is – Haiman György, a tipográfia és kötéstervezés Erdélyi János munkája).

Folyóiratunk örömmel regisztrálta már, hogy a mini-kiadványok divatja során a régi magyar kultúra és irodalom értékeinek izléses népszerűsítésére is történnek kezdeményezések. A Pátria-nyomda, Földi Vilmos jóvoltából 1971 óta évenként a középkori magyar történeti irodalom alkotásaiból bocsát ki egy-egy kötetet (vö. ItK 1976. 550–551). Most arról számolhatunk be, hogy a Zrínyi-nyomda 1973-ban, a magyar könyvnyomtatás ötszázéves jubileumának évében egy tudományos szempontból sokkal ambiciózusabb sorozatot indított el: évente egy-egy hasonmás-kötetet szentel a magyar nyomdatörténet valamely fontos dokumentumának. A 60 × 40 mm nagyságú, könyvművészeti szempontból is mintaszerű könyvecskek a közölt szövegek, illetve képek kicsinyített hasonmását közlik, a vállalkozást – az évforduló jegyében – az első hazai nyomtatott könyv, a *Budai krónika* reprodukálásával kezdve.

A kötetek irodalom- és művelődéstörténeti értéke mindenekelőtt a közölt anyag kiválasztásának és a mintaszerű kis bevezető tanulmányoknak köszönhető. Mindkettő Haiman György munkája, aki számos korábbi értékes kezdeményezése után e mini-hasonmásokkal újabb nagy szolgálatot tett a magyar nyomdászat egészében még megíratlan története ügyének. Tótfalusi Kis Miklós monográfiája érthetően a legnagyobb magyar nyomdásznak szentelte a második kötetet: megjelentette végre a *Mentség* hasonmás kiadását, bevezetőjében pontos áttekintést adva a mű utóéletéről.

Míg azonban a *Mentség*-kiadás inkább csak a hasonmás hiteles közzétételével jelent gyarapodást, hiszen Tótfalusi művének ezt megelőzően már öt modern kiadása jelent meg, addig a következő, harmadik kötet minden szempontból hézagpótló újdonság. *Bod Péter és a magyar nyomdászat* címen Haiman összeválogatta Bod legkülönbözőbb munkáiból a nyomdatörténeti vonatkozású részeket s ezeket közli olyman hasonmás-antológiaként. A gyűjtemény élére a Tótfalusi emlékének szentelt *Erdélyi féniks* került teljes terjedelmében, s ezt követik a más művekből vett szemelvények. Együtt tanulmányozhatjuk így Bod Péter valamennyi nyomdatörténeti érdekű írását, melyekből a magyar nyomdászat-történet első jelentős művelőjét ismerhetjük meg. Kiderül, hogy mint annyi más esetben, Bod Pétert ebben a vonatkozásban is kiemelkedő hely, sőt a kezdeményezés érdeme illeti meg. Haiman bevezető tanulmánya pedig első ízben jellemzi és értékeli a nyomdatörténész Bod Pétert, idézve és hasznosítva Bod naplójának nyomda- és kiadás-történeti adatait is. Haiman kezdeményezése egyúttal újabb figyelmeztetés arra, hogy mennyire ideje volna már Bod Péter monográfiáját elkészíteni.

Az 1976-ban megjelent, negyedik könyvecske már a XIX. századba vezet: a Landerer és Heckenast-féle nyomda fametszeteiből ad válogatást. 1843-ban és 1845-ben adott ki egy-egy mintakönyvet a két jeles nyomdász és kiadó, közölve 19, illetve 643 „metszvény-mintá”-t. Betekintést enged ez a kis kötet a képi kommunikáció hőskorába, megismertetve az olvasót, illetve nézőt a magyar nyomdászat egyik fontos, múlt századi újításával.

Az eddig megjelent négy kötet alapján csak azt kívánhatjuk, hogy a Zrínyi-nyomda áldozatkészsége tegye lehetővé a sorozat folytatását és hogy Haiman György további forrás-értékű kis hasonmás-köteteket tegyen közzé a magyar irodalom- és művelődéstörténet javára.

Klaniczay Tibor

Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben Bp. 1976. Akadémiai K. 384 l.

Köpeczi Béla a kuruc szabadságharcok második szakaszának, a Rákóczi-szabadságharcnak az európai közvéleményben keltett visszhangját néhány évvel ezelőtt igen hasznos,